

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการใช้สื่อที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาตำบล
เกาะสาหร่าย จังหวัดสตูล

Community Participation in the Use of Media for Community Development :
A Case Study of Sa-rai Island, Satun Province

หัวหน้าโครงการ

อาจารย์เจริญเนตร แสงดวงแข
คณะนิเทศศาสตร์

หน่วยงานสนับสนุนทุนวิจัย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ที่มาและความสำคัญของงานวิจัย

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการใช้สื่อที่เหมาะสมเพื่อพัฒนาชุมชน : กรณีศึกษาตำบลเกาะสาหร่าย จังหวัดสตูล เป็นส่วนหนึ่งของโครงการ “การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาชุมชนตำบลเกาะสาหร่าย จังหวัดสตูล” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผ่านโครงการการสื่อสารคุณค่าของงานความรู้เพื่อการพัฒนาพื้นที่ของหน่วยบูรณาการวิจัยและความร่วมมือเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC Unit) เป็นการนำผลการวิจัยของ สกว. มาใช้ประโยชน์เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ และขยายผลในชุมชนและพื้นที่ โดยมีคณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาดไทย จังหวัดสงขลา เป็นหนึ่งในสถาบันท้องถิ่นที่ร่วมดำเนินโครงการนำร่องดังกล่าว

ผู้รับผิดชอบโครงการได้เลือกชุดความรู้จากงานวิจัยของ สกว. เรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง เพื่อการพึ่งตนเองของชาวประมงพื้นบ้านใน ต.เกาะสาหร่าย อ.เมือง จ.สตูล” ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยรัตน์ จุสปาโล และคณะ งานวิจัยภายใต้ชุดโครงการ “การวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ 4 ภาคใต้ตอนกลาง” ซึ่งเป็นงานวิจัยที่มุ่งเน้นการศึกษาศักยภาพการพึ่งพาตนเองในการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่งเพื่อการพึ่งพาตนเอง หาแนวทางในการส่งเสริมความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง ตลอดจนการพัฒนาในรูปแบบในการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง โดยเน้นความสามารถในการพึ่งพาตนเองของประมงพื้นบ้านในตำบลเกาะสาหร่าย อำเภอเมือง จังหวัดสตูล มาเป็นฐานองค์ความรู้เพื่อถ่ายทอดผ่านสื่อในรูปแบบที่ชุมชนต้องการ เนื่องจากพบว่า การคืนข้อมูลงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการคืนข้อมูลในรูปแบบรูปเล่มรายงานวิจัย ส่งผลให้มีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลของชุมชน เกิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้ไม่มากนัก การนำเสนอชุดความรู้หรือข้อมูลที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งสืบเนื่องมาจากผลงานวิจัยโดยใช้การสื่อสารชุมชน ผ่านการผลิตสื่อในรูปแบบที่หลากหลายภายใต้ความต้องการของชุมชน จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการยกระดับคุณค่าของงานวิจัย และเป็นการปรับปรุงข้อมูลให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์มากยิ่งขึ้น เป็นการตัดเย็บความรู้ให้เหมาะกับผู้รับสารในรูปแบบสื่อที่หลากหลาย สอดคล้องกับบริบทชุมชน โดยมุ่งเน้นการใช้การสื่อสารชุมชนที่สะท้อนมาจากความต้องการของคนในชุมชน โดยเริ่มต้นจากการศึกษาเนื้อหา/ข้อมูลจากงานวิจัย ใช้กระบวนการทัศนในการทำงานตามบริบทของชุมชน คือ เริ่มจากการลงพื้นที่สำรวจความต้องการสื่อของคน

ในชุมชน ผลิตภัณฑ์ภายใต้รูปแบบและเนื้อหาที่ชุมชนต้องการ และประเมินผลคุณภาพสื่อที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน รูปแบบการผลิตสื่อที่ผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จะทำให้ได้สื่อที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของสื่อ การดำเนินโครงการดังกล่าวจึงสะท้อนคุณค่าในทุกองค์ประกอบของการสื่อสาร กล่าวคือ ได้ผู้ส่งสารที่เป็นคนในชุมชน มีการคัดเลือกและออกแบบสารที่มาจากความต้องการของคนในชุมชน มีการใช้ช่องทางเผยแพร่ข้อมูลผ่านรูปแบบสื่อที่ชุมชนต้องการ โดยมีเป้าหมายสูงสุด คือ เพื่อให้ผู้รับสารได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง

ภาพประกอบที่ 1 : ชุมชนตำบลเกาะสาหร่าย จังหวัดสตูล

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษารูปแบบการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วมที่เหมาะสมในการเผยแพร่ผลงานวิจัยของ สกว. ในรูปแบบสื่อที่ชุมชนต้องการ อันจะนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยและเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้ดียิ่งขึ้น

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินงานเริ่มจากศึกษาข้อมูลจากงานวิจัย ลงพื้นที่สำรวจความต้องการสื่อของชุมชน ผ่านกิจกรรมเดินเท้าสำรวจชุมชน และกิจกรรม focus group ลงพื้นที่ผลิตสื่อ และลงพื้นที่ประเมินคุณภาพสื่อ โดยมีขอบเขตการดำเนินงาน ดังนี้

ขอบเขตด้านระยะเวลา ดำเนินการตั้งแต่เดือนมกราคม – กรกฎาคม 2558

ขอบเขตด้านประชากร กลุ่มตัวอย่างคนในชุมชนสำหรับการ focus group จำนวน 60 คน

ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้จัดทำโครงการเลือกข้อมูลหรือชุดความรู้เบื้องต้นจากงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแบบการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง เพื่อการพึ่งตนเองของชาวประมงพื้นบ้านใน ต.เกาะสาหร่าย อ.เมือง จ.สตูล” โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยรัตน์ จุสปาโล และคณะ และเลือกดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ตำบลเกาะสาหร่าย อำเภอเมือง จังหวัดสตูล จำนวน 6 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 หมู่บ้านตันหยง อูมา หมู่ที่ 2 หมู่บ้านบากันใหญ่ หมู่ที่ 3 หมู่บ้านตันหยงกลิง หมู่ที่ 4 หมู่บ้านเกาะยะระโตดน้อย หมู่ที่ 5 หมู่บ้านเกาะยะระโตดใหญ่ และหมู่ที่ 6 หมู่บ้านตะโละน้ำ

ในส่วนของการผลิตสื่อ่นั้น ผู้ดำเนินโครงการเลือกผลิตสื่อตามแนวคิดการสื่อสารชุมชนซึ่งเป็นสื่อที่มาจากความต้องการของคนในชุมชน โดยมีเป้าหมาย คือ มีผลงานสื่ออย่างน้อยจำนวน 6 ชิ้นงาน

ผลการวิจัย

ผลการดำเนินงาน พบว่า เกิดการเผยแพร่ผลงานวิจัยของ สกว. ในรูปแบบสื่อที่ชุมชนต้องการ โดยมีความหลากหลายของสื่อตามบริบทชุมชนแต่ละพื้นที่ ดังนี้

1. ขั้นตอนการผลิต (Pre-Production)

เป็นขั้นตอนของการเตรียมการก่อนผลิตสื่อ ซึ่งในกระบวนการดำเนินงานจะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคัดเลือกประเด็นนำเสนอ และคัดเลือกสื่อที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน โดยความต้องการสื่อของชุมชนทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหานั้นมีความแตกต่างกันตามบริบทชุมชน โดยหมู่ที่ 1 บ้านต้นหยงอูมา ต้องการสื่อกิจกรรมค่ายเยาวชนในประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล หมู่ที่ 2 บ้านบากันใหญ่ ต้องการสื่อคู่มือประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล หมู่ที่ 3 บ้านต้นหยงกลิง ต้องการสื่อ Video สารคดี ประเด็นการอนุรักษ์หญ้าทะเล หมู่ที่ 4 บ้านเกาะยะระโตตัญย ต้องการสื่อ Video สารคดี และสื่อไวเนล ประเด็นธนาคารปูไข่ หมู่ที่ 5 บ้านเกาะยะระโตตัญย ต้องการสื่อ ไวเนล ประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากร และการรณรงค์เรื่องการทิ้งขยะ หมู่ที่ 6 บ้านตะโละน้ำ ต้องการสื่อสโปตวิทยุและไวเนล ประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการสื่อที่แตกต่างแม้อยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะเดียวกัน

2. ขั้นตอนการผลิต (Production)

ในขั้นตอนนี้มุ่งเน้นให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ เพื่อให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ มองเห็นคุณค่าของตนเอง/ชุมชน และเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของสื่อ โดยในกระบวนการผลิตสื่อชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลากหลายด้าน ซึ่งการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อของชุมชน สะท้อนการมีส่วนร่วมในหลากหลายรูปแบบ คือ หมู่ที่ 1 บ้านต้นหยงอูมา ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนผลิตสื่อ และร่วมเป็นวิทยากรในช่วงของการเสวนา หมู่ที่ 2 บ้านบากันใหญ่ ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนผลิตสื่อ และเป็นผู้ให้ข้อมูลด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลชายฝั่งผ่านบทสัมภาษณ์ในคอลัมน์ต่างๆ หมู่ที่ 3 บ้านต้นหยงกลิง ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนผลิตสื่อ และเป็นผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์หญ้าทะเล และเป็นผู้ถ่ายทอดผ่านสื่อ หมู่ที่ 4 บ้านเกาะยะระโตตัญย ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนผลิตสื่อ เป็นผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการทำธนาคารปูไข่ และเป็นผู้ถ่ายทอดผ่านสื่อ หมู่ที่ 5 บ้านเกาะยะระโตตัญย ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนผลิตสื่อ เป็นผู้ให้ข้อมูลประกอบการจัดทำไวเนล และเป็น Presenter ในสื่อไวเนล หมู่ที่ 6 บ้านตะโละน้ำ ชุมชนมีส่วนร่วมในการวางแผนผลิตสื่อ เป็นผู้ให้ข้อมูล และกำหนดประเด็นในการจัดทำสโปตวิทยุ และเป็นผู้ให้ข้อมูลประกอบการจัดทำไวเนล การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงมีตั้งแต่ระดับบางเบาไปจนถึงระดับเข้มข้น และมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นผลิตสื่อจนถึงการประเมินผล การมีส่วนร่วมในลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นเจ้าของสื่อ

3. ขั้นตอนหลังการผลิต (Post-Production)

การประเมินคุณภาพสื่อ เป็นการสะท้อนความพึงพอใจสื่อของคนในชุมชน ทำให้ทราบว่าสื่อดังกล่าวก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ อย่างไร ทั้งนี้ การประเมินกิจกรรมค่ายเยาวชนในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านต้นหยงอูมา ใช้แบบประเมินความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นเครื่องมือในการประเมินผลสื่อ ส่วนในพื้นที่อื่นๆ ใช้แบบประเมินผลคำถามปลายเปิดเป็นเครื่องมือในการประเมินผลสื่อ โดยประเด็นการประเมิน ประกอบด้วย ประเมินผลสื่อผลด้านประโยชน์ต่อชุมชน ด้านความสวยงาม คุณภาพสื่อ และข้อควรปรับปรุง จากข้อมูลการประเมินผลสื่อ พบว่า สื่อส่วนใหญ่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน และเป็นประโยชน์ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลชายฝั่ง ซึ่งนับว่าบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ ทั้งนี้ การได้สำรวจความต้องการของชุมชนก่อนการผลิตสื่อ การเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตสื่อในระดับต่างๆ รวมทั้งการได้สื่อสารกับชุมชนในขั้นตอนการผลิตสื่อเป็นระยะ ส่งผลให้ชิ้นงานสื่อที่ได้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนและชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง

การใช้ประโยชน์ผลงานวิจัย

Direct Outcome เกิดการใช้ประโยชน์จากสื่อในชุมชนพื้นที่แต่ละหมู่บ้าน โดยชุมชนได้ตระหนักและเข้าใจประเด็นเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลชายฝั่งเพิ่มมากขึ้น

Indirect Outcome เกิดการใช้ประโยชน์จากสื่อในพื้นที่อื่นๆ ร่วมด้วย เช่น การส่งมอบ Video สารคดีให้หมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อใช้ประโยชน์ และการกระจายเสียงสโปตวิทยุจากหมู่ที่ 6 บ้านตะโละน้ำ ซึ่งสามารถรับฟังการ

กระจายเสียงได้พร้อมกันทุกหมู่บ้าน ทำให้หมู่บ้านอื่นๆ ได้ตระหนักและเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเล ชายฝั่งในประเด็นอื่นๆ เพิ่มขึ้น อีกทั้ง การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการผลิตสื่อทุกระดับ เป็นการสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนว่าสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการผลิตสื่อเพื่อใช้ประโยชน์ และชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองเพิ่มขึ้น

ภาพประกอบที่ 2 : ผลงานสื่อและการนำไปใช้ประโยชน์

จุดเด่นของผลงานวิจัย

ประเด็นที่ 1 การเผยแพร่ผลงานวิจัย : ผลการดำเนินงาน เกิดการเผยแพร่ผลงานวิจัยของ สกว. ในรูปแบบสื่อที่มาจากความต้องการของชุมชน ซึ่งการเผยแพร่ข้อมูลในลักษณะเช่นนี้ชุมชนสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ เป็นการคืนข้อมูลวิจัยให้กับชุมชนในรูปแบบสื่อที่ชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้โดยง่าย และยังสามารถขยายผลความรู้ดังกล่าวไปยังพื้นที่อื่นๆ

ประเด็นที่ 2 ผลลัพธ์จากการดำเนินงาน : ผลการดำเนินงานก่อให้เกิดการผลิตสื่อ จำนวน 8 ชิ้นงาน จากเป้าหมาย 6 ชิ้นงาน ซึ่งเป็นสื่อที่ผลิตขึ้นเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ประกอบด้วย สื่อกิจกรรมค่าย “เยาวชนคนรุ่นใหม่ ใส่ใจอนุรักษ์ทรัพยากร” คู่มืออนุรักษ์ทรัพยากร “รักรักษ์ บากันใหญ่” สื่อวีดิโอสารคดี “การอนุรักษ์และฟื้นฟูหญ้าทะเล” สื่อวีดิโอสารคดี “ธนาคารปู” สื่อไวเนล “ธนาคารปู” สื่อไวเนลอนุรักษ์ทรัพยากร “ทะเลสวย ด้วยมือเรา” และ “ชุมชนสะอาด ช่วยกันเก็บกวาด ทิ้งขยะให้ลงถัง” สื่อสปอตวิทยุ “การอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลชายฝั่ง” (จำนวน 9 ตอน) และสื่อไวเนล “กฎหมายน่ารู้เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลชายฝั่ง”

ประเด็นที่ 3 การผลิตสื่อผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน : การผลิตสื่อผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ได้สื่อที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เป็นการคัดเลือกสื่อที่เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการสื่อสารเพื่อชุมชน (Community Communication Theory) คือ สื่อชุมชนทั้ง 8 ชิ้นงาน เป็นสื่อที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลายๆ บทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ และยัง เป็นสื่อที่ชุมชนสามารถแสดงออกได้มิใช่เป็นสื่อเพื่อชุมชน ซึ่งหมายความว่าตัวตนของชุมชนที่จะแสดงออกไปนั้นต้อง มาจากการกำหนดของชุมชนเองมิใช่ผู้อื่นมาทำให้ชุมชน โดยบทบาทการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อที่สอดคล้องกับ

ทฤษฎีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication Theory) กล่าวคือ ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมทั้งในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร (audience/receiver/users) โดยเป็นทั้งผู้เปิดรับสื่อและผู้ประเมินผลสื่อ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต (sender/producer/co-producer) ผ่านบทบาทการเป็นวิทยากร การเป็นผู้ให้ข้อมูล เป็นผู้ถ่ายทอดผ่านสื่อ Video เป็น Presenter ในสื่อไวเนล และการมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผน และกำหนดนโยบาย (policy maker/planner) ในฐานะผู้กำหนดประเด็นและรูปแบบสื่อ

คณะผู้วิจัย

1. อาจารย์เจริญเนตร แสงดวงแข	หัวหน้าโครงการ	มหาวิทยาลัยหาดใหญ่
2. อาจารย์สินี กิตติชนมวารกุล	ผู้ร่วมโครงการ	มหาวิทยาลัยหาดใหญ่